

Deel I

Mijn ervaringen met de Geheime Staatspolizei (Gestapo)

Voorwoord

Dit deel bevat twee voordrachten die Wilhelm Busch in de jaren zestig [van de vorige eeuw] tijdens ‘Open avonden’ in Stuttgart over het onderwerp ‘Mijn ontmoetingen met de Gestapo’ gehouden heeft. Veertig jaar na het einde van het naziregime is ons verleden nog lang niet afgerond. We moeten ons ook nu nog afvragen welke lessen we trekken uit de toenmalige debatten over het geloof in Jezus Christus tegenover de totalitaire ideologie van het nationaalsocialisme. Wilhelm Busch was een van degenen die in dit debat in de voorste gelederen stonden. Hij laat ons zien hoe hij – soms met aftastende stappen – steeds weer de vrijheid in het Evangelie vond.

Beide voordrachten zijn niet alleen vertellingen uit oude, vervlogen dagen, maar, naar wij menen, ook vandaag nog een hoogst actuele hulp voor christenen in het hedendaagse debat. Ze bevestigen dat de blijde Boodschap boven de belangrijke persoonlijke toepassing uitstijgt en ook op de politieke en maatschappelijke context van onze wereld inwerkt.

De voordrachten kunnen erbij helpen dat ook in onze tijd christenen weer opnieuw de vrijheid van het Evangelie vinden. Ze werden vanaf amateurbandopnamen overgeschreven en alleen aangepast waar het tot een betere leesbaarheid leidde.

Wiehl, zomer 1985

Elisabeth Währisch geb. Busch en Hans Währisch

1. 'Ik ben met u alle dagen'

Jezus, mijn Heere

Voordat ik tot het eigenlijke onderwerp kom, moet ik twee tamelijk uitvoerige opmerkingen vooraf maken. De eerste: Ik heb de tijd van het Derde Rijk bewust als christen meegemaakt. Het woord 'christen' zegt u mogelijk niet zo veel. Daaronder kan men veel verstaan, nietwaar? 'Wat men niet definiëren kan, dat ziet men vandaag de dag voor christelijk aan.'

Op een bijzonder moment in mijn leven, toen ik een jongeman was, ben ik op Jezus gestuit, zoals een auto die niet meer uitwijken kan en tegen een muur rijdt. En toen werd Hij, Die aan het kruis voor de wereld gestorven is, mijn Heere. Deze ervaring verandert het leven zo volledig, dat je gescheiden wordt van degenen die Hem niet kennen. Ik heb het leven toen, en vandaag nog precies zo, beleefd als Christus' volgeling. Dit feit zal in al mijn redevoeringen de boventoon voeren, en ik voel me daarom verplicht u dat vooraf te zeggen. Het is vandaag de dag de gewoonte geworden dat men met een zeker onderwerp begint, en dan heimelijk aan het einde met het christendom op de proppen komt. Dat doe ik niet zo graag. Daarom zeg ik het vooraf heel duidelijk en zonder omhaal: Ik ben een volgeling van Jezus en ik wenste wel dat u dat allen werd.

Een minteken voor de haakjes

De tweede opmerking vooraf: Het grote gevaar bestaat dat mijn voordracht lijkt op een rechtvaar-

diging, als ik van mezelf en mijn ervaringen in het Derde Rijk zeg: 'Ik heb me enigszins fatsoenlijk gedragen.' En dus moet ik ook daarom iets zeggen. Is Rolf Hochhuth een begrip voor u? Ik hoop het. Maar voor degenen die hem niet kennen, Hochhuth is een jonge schrijver die een toneelstuk heeft geschreven met de titel: *De plaatsvervanger*. Daarmee bedoelt hij de plaatsvervanger van God op aarde, de paus. Dit toneelstuk behandelt het volgende belangrijke onderwerp: De kerk heeft gezwegen toen de Joden voor haar ogen naar Auschwitz weggevoerd werden. De laatste scène van het stuk is gruwelijk en speelt zich af bij de verbrandingsovens. Het vuur overheerst het gehele vijfde deel. En de paus wist wat daar gebeurde. Hij kon vanuit zijn raam zien hoe de Joden gearresteerd en opgehaald werden.

De Rooms-Katholieke Kerk heeft in veel steden geweldig tegen de opvoering gedemonstreerd. Ik betreur dat ten diepste. Dat moet de onintelligente schil van het katholicisme geweest zijn, want het is zeer duidelijk wat Hochhuth zeggen wil: Niet alleen de paus, maar ook jullie kerken hebben gezwegen toen de Joden voor jullie ogen naar de verbrandingsovens van Auschwitz gevoerd werden. En als een die deze tijd meegemaakt heeft, kan ik alleen maar zeggen: Deze aanklacht van de jonge generatie tegen ons is waar. In plaats van tegen de opvoeringen te demonstreren, is het naar mijn mening veel beter als ook de kerken zouden zeggen: 'Ja, we hebben verschrikkelijk gefaald.'

Als ik luidkeels geprotesteerd zou hebben, naar wat ik vandaag weet hoe ik had moeten protesteren,

stond ik nu niet hier, maar zou ik in Plötzensee terechtgesteld zijn. En als iemand van mijn generatie zegt: ‘Ik heb het niet geweten en ben er onschuldig aan’, geloof het dan maar niet! Hier ligt de schuld van mijn generatie. Ziet u, dat moet eenvoudigweg vanaf het begin duidelijk zijn. Professor Gollwitzer heeft eens gezegd: ‘Het is verschrikkelijk dat iedereen zich rechtvaardigen wil, zoals nu bij het concentratiekampproces¹ in Frankfurt.’ En hij drukt zich daarbij zeer bitter uit: ‘Door de zelfrechtvaardiging is de eenheid van kerken al beëindigd.’ Een harde conclusie! Ik behoor tot deze kerk.

Wij waren in die tijd druk bezig om onze eigen zaken te redden. We bleven zozeer in de alledaagse zorgen steken, dat we niet wisten hoe we op het onrecht moesten reageren. Zeker, we hebben – en dat heeft de paus ook gedaan – hier en daar Joden verstoep en gered. Hoe moeilijk dat was, kan ik u met een voorbeeld duidelijk maken. Een oogarts uit mijn stad Essen wilde naar Amerika emigreren. Maar eerst ging hij naar Zwitserland. Er ontstond een behoorlijk getouwtrek met het bemiddelingsbureau of hij zijn vermogen zou kunnen meenemen. Men wilde hem niet in Zwitserland toelaten zonder geld. Ik was toen juist in Zwitserland en belde vanuit de openbare telefooncel op het treinstation van Zürich het bemiddelings-

---

1. Bedoeld wordt het tweede Auschwitzproces, waarin de oorlogsmisdadigers werden berecht die tijdens de Tweede Wereldoorlog actief waren in concentratiekamp Auschwitz. Er waren twee Auschwitzprocessen. Het eerste vond in 1947 plaats in Krakau. Het tweede vond plaats van 1963 tot 1965 in Frankfurt am Main. Hierbij werden twintig oorlogsmisdadigers berecht.

bureau op dat Joden hielp uit te reizen. Ik zei: U moet dokter H. uit Essen zonder omweg en direct hierheen sturen, ook als hij zijn vermogen niet zou meekrijgen. Hij is in groot gevaar. Dat is toen ook gelukt. Maar een halfjaar later heeft de Gestapo mij dit gesprek, dat ik vanuit een openbare telefooncel met dit Jodenbemiddelingsbureau heb gevoerd, woord voor woord voorgehouden. Ze hebben me dus helemaal in Zwitserland afgeluisterd!

Het was zeker een zware tijd, natuurlijk hebben we hier en daar wat gezegd en gedaan. Maar we hebben niet geprotesteerd. We hadden moeten roepen: 'Hier wordt miljoenvoudig vermoord!' En dat betekent schuld, begrijpt u? Dat wilde ik hier zeer duidelijk en open zeggen. En als ik nu over mijn kleine belevenissen vertel, dan is dat als haakjes waarvoor een minteken staat. Hoe een mens van mijn generatie zonder vergeving van zonden leven kan, is mij een raadsel. En ik zeg u ook direct: Hoe een mens van jullie generatie leven kan zonder vergeving van zonden, is me evenzeer een raadsel. Want schuld is altijd schuld voor *God*, niet voor de rechtbank. Heeft u dat begrepen, met dit teken, dit minteken voor de haakjes? Wij zijn zo veel schuldig, en dat nog steeds *gebleven*.

Staatsgeweld en jeugdwerk

En nu kom ik tot het eigenlijke verhaal, mijn ervaringen met de Gestapo. Ik kwam in stevige aanvaring met de geheime staatspolitie omdat ik jeugdpastor in Essen was. Ik had een groot verenigingsgebouw, waar honderden jongeren tussen de 14 en 20 jaar bijeenkwamen. Het is nu weer opgebouwd en het

werk bloeit in Essen nog steeds. Het huis is naar zijn oprichter genoemd: Weiglehaus. Op zondagmiddag kwamen daar zevenhonderd tot achthonderd jonge mensen, van 16 en 17 jaar oud, onder Gods Woord. We hadden een vol programma tijdens deze bijeenkomsten, maar er was niemand die niet binnen drie minuten wist hoe overtuigd ik ervan ben dat een leven zonder Jezus geen leven is, maar de dood.

En dat was natuurlijk ergerlijk – zulk werk! Als zo'n dominee een theekransje met oude dametjes zou hebben, zouden de nazi's zeggen: 'Laat hem maar, dat sterft vanzelf uit.' Maar hier kwamen honderden jongeren samen. Dat was voor hen een slechte zaak. In het eerste jaar was de staatspolitie nog niet goed opgebouwd, maar toen kwam er een man genaamd Diehls aan het roer. Die had een interessant boek geschreven: *Hitler ante portas* ['Hitler voor de poorten']. Toentertijd wisten de nazi's nog niet precies hoe ver ze konden gaan met het breken van het recht en in hoeverre het volk het zou accepteren dat de regering 'een beetje buiten de legaliteit' opereerde. Als u vandaag de dag de krant leest, heeft u mijn toespeling hierboven begrepen.

Maar er waren al gevaarlijke wrijvingen tussen mijn werk en de partij in de tijd dat we nog helemaal niets met de Gestapo te maken hadden. Eigenlijk was er helemaal geen grond voor deze wrijvingen, maar ze waren er. Hoe ontstonden ze dan? Ze ontstonden door de basisvraag van toen: 'Wie mag eigenlijk over ons geweten heersen?' De jongeren die in het Weiglehaus kwamen, hadden geleerd dat ons geweten aan Gods Woord gebonden moet zijn. Luther zei op de

Rijksdag in Worms: ‘Mijn geweten is gevangen in Gods Woord.’

Sta me toe dit uitvoerig te verklaren. Ziet u, we hebben allemaal een geweten, ieder van ons. Dat betekent dat we allen weten dat er zowel goed als kwaad bestaat. Maar wie bepaalt dan wat goed en wat kwaad is? Op welke meester richt u zich dan? Wie beschikt over uw geweten, zowel in seksuele vragen als in vragen over het omgaan met geld of over waarheid en leugen? De heersende algemene mening, of uw collega’s op het werk? Wie heeft het dan voor het zeggen, wat goed en kwaad is? Luther zei: ‘Mijn geweten is gevangen in Gods Woord.’ Mijn jongeren hebben geleerd: De Heere Jezus moet over mijn geweten beschikken. En nu kwam de staat met de partij, de nazipartij, en zei: ‘Wij zeggen wat goed en slecht is.’

Vanaf het begin van die partij werd er een aanval op het binnenste van de mens gedaan. De partij bepaalde wat goed was. Dat leidde in de praktijk tot wrijvingen. Het ging bijvoorbeeld zo: Mijn jongeren gingen zondagsmorgens naar de kerk, want het is Gods gebod: ‘Gij zult de sabbatdag heiligen.’ Ik heb tegen hen gezegd: ‘Je hoeft niet op mijn jeugdkring te komen. Dat is geen gebod van God. Maar kerkgang op zondag, dat is een gebod van God.’ En toch kwamen ze. Nu begon de school op een zondagmorgen om acht uur met een mars met de Hitlerjugend. Daar stonden de jongeren en ze zeiden: ‘Pardon, we gaan naar de kerk.’ ‘Onzin, dit is dienst voor de Führer!’ Maar ze bleven erbij: Mijn geweten is gebonden aan Gods Woord. Toen trok de arme schooldirecteur zich zijn weinige haren uit het hoofd, omdat hij niet wist

wat hij moest beslissen. Het heeft me toen sterk aangegrepen hoe mijn jongeren al bij die kleine en grote zaken begrepen: je moet vanaf het begin God gehoorzamen.

Een ander voorbeeld was het schoollandhuis. De scholieren uit de hoogste klassen bezochten dit huis. De Hitlerjugend bracht hier direct zijn eigen overtuiging naar voren. Er was toen een tafelgebed dat luidde: 'Lieve Heere Jezus, blijf ver van ons vandaan, we willen graag zonder U eten gaan. Amen.' Dat was het tafelgebed van de Hitlerjugend. Wat nu te doen? Toen stonden hier en daar jongens op en zeiden: 'Het spijt ons, maar we komen pas na dit tafelgebed. Wij willen deze lastering niet aanhoren.' 'Maar het is verplicht, jullie moeten hier zijn.' Bij zulke zaken ontstond er direct een conflict. Ik zou hier nog honderd voorbeelden aan toe kunnen voegen, maar dat zou te lang duren. Zijn we eigenlijk uit deze situatie gekomen, beste jongeren? Komen we ons hele leven niet telkens in de situatie dat aan de ene kant een gebod van God staat, en aan de andere kant de openbare mening of de tijdgeest? Aan wie zou je je geweten willen toevertrouwen? Daarover moet je heel duidelijk zijn.

Daarom vraag ik: hoe kan een mens zonder God leven? Ik weet dat God heel onherkenbaar is, maar Hij heeft de hemel opengescheurd en is in Jezus naar ons toe gekomen. Deze Jezus is de grootste Macht hier op aarde. Hij is aan het kruis voor ons gestorven. Hij is uit de dood opgestaan.

Hij is onder ons. Aan Hem heb ik mijn geweten gegeven, Hij mag mij leiden. U moet absoluut voor uzelf

beslissen wie u over uw geweten laat beschikken. Als iemand tegen mij zegt: 'Ik weet zelf wel wat goed en kwaad is', dan zeg ik: 'Dat klopt niet. Iemand beschikt over ons geweten.'

De eerste grote conflicten gingen over de vraag naar het geweten. En het tweede wat we in het eerste jaar onder Hitler leerden, was hoe onvoorbereid we op zo'n tijd waren, hoe hulpeloos we zelf voor de vraag stonden wat we te doen hadden. Ik wil u daarover weer iets vertellen.

Overval op het Weiglehaus

Begin 1934 was het in Essen praktisch geworden dat de Hitlerjeugd, waar toen nog niet iedereen bij behoorde, af en toe 's nachts ergens een katholiek of evangelisch jeugdhonk overviel en bezette. Dan moesten de arme bezitters een proces beginnen. Niet één rechter durfde het aan om zo'n proces tot het einde door te voeren. Het proces werd verdaagd en men was zijn jeugdhonk kwijt. Dat was in een voorstad van Essen al driemaal gebeurd, bij een evangelisch huis en bij twee katholieke huizen. Ik had in het centrum van Essen mijn grote clubhuis. Dat zou een prachtig huis voor de regionale leiding van de Hitlerjugend zijn, dat was me duidelijk.

Toen het de gewoonte werd om eenvoudigweg huizen te bezetten, moest ik een beslissing nemen. Ik riep ongeveer honderd jongemannen van 18 jaar en ouder bij elkaar, allemaal helpers. Ik vroeg hun: 'Willen wij het huis zonder strijd opgeven of niet?' 'Nee, dat doen we niet.' En toen hebben we een wacht ingesteld. Oude sofa's en matrassen werden bij elkaar

gebedeld, en de jongens bewapenden zich gaandeweg met boksbeugels en gummislangen. Ik verbaasde me erover wat ze zo allemaal aan wapens bij elkaar kregen. Het was een vast patroon: als de scholieren naar school moesten kwamen de studenten. Er waren dus altijd verschillende jongeren aanwezig. Het ging hoofdzakelijk om de nachten, dan sliepen er altijd vijftig jongens in het huis en enkele van hen hielden de wacht.

Op een nacht gebeurde het. Ik werd vanuit het Weiglehaus gebeld: 'Pastor Busch, het is onrustig om het huis.' Ik snelde erheen en inderdaad, in de straten rondom zag je hoe de Hitlerjugend zich in groten getale verzamelde. Gefluister, gemompel. Ze kenden me natuurlijk, ik was bekend als de bonte hond. Het was voor mij duidelijk dat er een aanval op het huis gedaan zou worden. Ik snelde naar het politiebureau en zei: 'Er is een oproer aan de gang. Er zijn al eerder drie huizen gemakkelijk ingenomen. Ik verzoek u, als de politie, nu in te grijpen en ons te beschermen.' 'Ja, ja, we zullen weleens zien.' Na een halfuur waren er grote groepen van de Hitlerjugend verzameld, maar de politie deed nog steeds niets. Dus ik ging er nogmaals heen en trof een politieofficier in zijn kamer, die nu zei: 'Dominee, ik zal het maar eerlijk zeggen: als de Hitlerjugend uw huis bezet, grijpen we niet in. Dat moet u begrijpen. We kunnen niet ingrijpen.' 'Dank u, meer wil ik niet weten. U grijpt dus echt niet in?' 'Het spijt me, dominee, wij achten u hoog, maar u moet begrijpen dat wij niet ingrijpen.' 'Maar ik wil ook echt niet meer weten dan dat u niet ingrijpt. Tot ziens.'